

RELIGINIS PLIURALIZMAS: KULTŪROLOGINIO IR
TEISINIO DISKURSO SANDŪRA *

Basia Nikiforova **

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Saltoniškių g. 58, LT-08105, Vilnius
Telefonas 213 43 15
Elektroninis paštas basia@artq.com*

Pateikta 2006 m. balandžio 3 d., parengta spausdinti 2006 m. birželio 23 d.

Santrauka. Straipsnyje religinio pliuralizmo sąvoka ir padėtis analizuojama kultūrologinio ir teisinio kontekstų požiūriu. Pateikiama pagrindinių religijos ir valstybės tarpusavio santykių modelių (arba formų) charakteristika, parodomas XX amžiaus paskutiniajame dešimtmetyje susiformavęs „religinės įvairovės valdymo“ mechanizmas. Religinį pliuralizmą siūloma nagrinėti kaip globalizacijos proceso vietinį matą ir daugelio lygmenų sąvoką, apimančią reiškinius ir religinių konfesijų viduje, ir už įvairių religijų ir net pasaulėžiūrų ribų. Šiuolaikiniame vientisame pasaulyje lygiagrečiai egzistuoja dvi tendencijos: diferenciacija, arba ribų išskėlimas, ir paklusimas joms, ir dediferenciacija, arba ribų ignoravimas ir demarkacija. Straipsnyje analizuojamos „naujojo“ religinio pliuralizmo priežastys ir ypatybės, jo suvokimas Europos Sąjungos valstybėse. Autorė apžvelgia pagrindines globalizacijos procesų sąlygomis religiniam pliuralizmui priskiriamas funkcijas: „kliūtį arba alternatyvą“, „nišą“, „kamufliąžą“.

Pagrindinės sąvokos: globalizacija, religinis pliuralizmas, etninė tapatybė, tolerancija, teisinis diskursas.

IVADAS

Kultūriniu, religiniu ir politiniu požiūriu visos šiuolaikinės tautos yra daugiau pliuralistinės nei tradicinės bendrijos, kurioms savo vienybę padėjo išlaikyti pamatinės kultūros ir religijos tradicijos. Pliuralizmo sąvoka yra daugiareikšmė. Dauguma tyrinėtojų ją vartoja „etninio pliuralizmo“, „religinio pliuralizmo“, „pliuralistinės visuomenės“ kontekste pabrėždami analizuojamų reiškinių daugialypiškumą. Religinio pliuralizmo sąvoka – vienas sudėtingiausių ir labiausiai diskutuotinių ir teologijos, ir religijotyros klausimų. Konstatuodami iššūkius, kurie naujame tūkstantmetyje kyla konfesiniam religiniam tikėjimui, teologai pabrėžia, kad jiems priskirtini globalizmas, daugiakultūriškumas, reliatyvizmas ir religinis pliuralizmas. Religinis pliuralizmas pripažįsta tai, kad egzistuoja įvairios religijos ir pakantumas arba tole-

rancija įvairioms religinių jausmų išraiškos formoms, tačiau tuo bendras supratimas praktiškai ir baigiasi.

1. NAUJI RELIGINIO PLIURALIZMO
PROFILIAI GLOBALIAME PASAULYJE

Religinis pliuralizmas reiškia, kad kiekvienas žmogus gali pasirinkti keletą potencialių religijų, ir tas pasirinkimas faktiškai nėra didelis; galima: sekti tradiciniais religiniais šeimomis, etniniais, tautiniais arba regioniniais pavyzdžiais; ignoruoti savo religinį identitetą arba priklausomybę religinei organizacijai manant, kad tai yra laiko ir energijos švaistymas; dėtis prie naujo religinio judėjimo, kuris gali būti arba naujas, arba aiški tradicinės formos adaptacija; kurti savo religinį ir dvasinį požiūrį į pasaulį, pagrįstą savo paties supratimu ir savo polinkiais. Tai suteikia galimybę į religinį pliuralizmą pažvelgti dviejų jo funkcionavimo sričių požiūriu: egzistuoja „vidinis“ skirtingų religijų ir jų religinių modifikacijų pliuralizmas, taip pat egzistuoja ir „išorinis“ pliuralizmas, apimantis ir pasaulietinę ir religinę pasaulėžiūrą. Santykinai pavadintas „išoriniu“ pliuralizmas yra prak-

* Iš rusų kalbos vertė Laima Zinkutė, Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

** Humanitarinių mokslų, filosofijos daktarė. Kultūros filosofijos ir meno institutas.

tiškai vienalytis (sakrumas arba profanumas), o „vidinis“ pliuralizmas skiriasi daugialypiškumo lygmenimis. Galima išskirti tarpreliginį (tarpkonfesinį), tarpdenominacinį, užkonfesinį ir kitus lygmenis.

Globalizacijos kultūrinei religinei dimensijai būdinga ekstensyvių tendencijų įvairovė; jos reiškiasi tarpautinių kultūrinių, etinių ir religinių organizacijų forma. Globalizacija, kaip kultūrinis religinis reiškinys, dažniausiai nagrinėjamas ne kaip priežastis formuojantis reiškinys, o kaip tolimas, nenuspėjamas objektyvaus proceso padarinys, tačiau jam būdingi ir kokybiškai nauji bruožai. Šiems bruožams priklauso kultūros fragmentacija, jos sričių siaurėjimas, nutolimo erdvėje ir laike praktinis išnykimas, aukšto ir žemo lygio pasireiškimų visur egzistuojanti samplaika. Tuo pat metu egzistuoja gana glaudus globalizacijos ir postmodernizmo sąryšis: globalinis procesas vertinamas kaip postmodernios kultūros ir postindustrinės pasaulinės ekonomikos rezultatas.

Faktiškai visas europinės integracijos procesas iškyla kaip nauja socialinė politinė ir ekonominė struktūra, kuri, be daugelio kitų tikslų, kontinentinių procesų kontekste siekia numatyti ir analizuoti destruktivius globalinius procesus, susikurti europinius poveikio jiems instrumentus, paramos ir pagalbos programas tiems, kas yra jų poveikio rizikos grupės. Egzistuojanti pasaulinė darbo jėgos migracija, ekologinių, ekonominių ir politinių pabėgėlių problema, nacionaliniai ir etniniai konfliktai, jų aukos privertė Europos visuomenę naujai interpretuoti tokias sąvokas kaip daugiakultūriškumas, religinis pliuralizmas. Istoriskai susiklosčiusios ir jau tapusios stereotipinės klasikinės sampratos apie religinį pliuralizmą keičiamos naujosiomis, kurios globalizacijos sąlygomis papildoma naujais, būdingais bruožais, raiškos formomis.

Bostono universiteto (JAV) Teologijos mokyklos direktorius P. Bergeris (Peter Berger) pabrėžė, „kad tai, ką didesniu ar mažesniu mastu neišvengiamai atneša dabartis, yra ne sekuliarizacija, bet pliuralizmas“ – įvairių rasinių, etninių ir religinių grupių taikus sambūvis vienoje visuomenėje. Dabartis griaua tradicinį visuomenės homogeniškumą, nes „insaideriai“ ir „autsaideriai“ nuolat susiduria vienas su kitu „fiziškai“ (dėl urbanizacijos ir kelionių) arba „virtualiai“ (per masinio raštingumo ir masinio informavimo priemones bei komunikacijas). Pliuralizmas, kurį pagreitina, išplečia ir sustiprina globalizacija, tapo neatsiejama visuomeninio gyvenimo ir žmonių sąmonės dalimi.

Istoriskai susidariusias klasikines religinio pliuralizmo sampratas, kurios jau tapo stereotipinės, keičia naujos. Globalizacijos sąlygomis joms priskiriami nauji būdingi bruožai:

- „Naujasis“ pliuralizmas yra nacionalinis etnis, griauantis ne tik religinį (dažniausiai krikščioniškąjį), bet ir rasinį bei nacionalinį etninį Europos valstybių vienalytiškumą;
- Susikuria ir naujas nacionalinių etninių ir religinių mažumų tarpusavio santykių su daugumos visuomene modelis, jis tampa vyraujantis. Inkultūracijos į daugumos visuomenę procesas vyksta

tik prisitaikant prie kalbinių, profesinių, civilizacinių urbanistinių sričių. Dvasiniu, vertybiniu, kultūriniu, religiniu ir pasaulėžiūros lygmenimis siekis išlikti reiškęju tų vietos vertybių, tradicijų, iš kurių kilo konkreti etninė grupė, apskritai išlieka ir sustiprėja;

- Išplėtos demokratijos ir asmeninių, pirmiausia mažumų, laisvės teisių aktyvaus gynimo sąlygomis „naujasis“ religinis pliuralizmas iš karto atveria galimybes laisvam tikėjimui, tolerantiškam požiūriui praktiškai į kiekvieną tradicinį tikėjimą ir etninių mažumų religinį naujumą;
- „Naujas“ religinis pliuralizmas susiformavo tose valstybėse, kuriose išvystyta demokratija, kuri iš karto suteikia galimybes laisvai pasirinkti tikėjimą, toleruoti praktiškai kiekvieną tradicinį tikėjimą ir etninių mažumų religines naujoves;
- Vos prieš keletą dešimtmečių dar egzistavo savotiška JAV, Kanados ir Australijos religinio pliuralizmo monopolija, nes emigrantai daugiausia buvo ir šių šalių įkūrėjai. Net ir moksliniai tyrimai, susiję su šia problematika, susitelkė būtent šiose šalyse. Dabartiniu metu ši monopolija praktiškai išnyko, o Europai ši problema tapo viena iš aktualiausių.

Šiuolaikiniame vieningame pasaulyje lygiagrečiai egzistuoja dvi tendencijos: diferenciacija, arba ribų iškelimas ir paklusimas joms, ir dediferenciacija, arba ribų ignoravimas ir demarkacija [1, p. 2].

Diferenciacijos tendencijos formos ir pasireiškimo sritys realizuojamos šiais būdais:

- daugianacionalinių ir pirmiausia totalitarinių imperijų iširimu ir vienalytės tautos valstybių atskūrimu;
- etninių, nacionalinių ir konfesinių ribų sustiprėjimu, didžiausios vertybės statuso joms suteikimu;
- religinio fundamentalizmo, kaip bandymo įtvirtinti etnine ir religine prasme tradicinį gyvenimo būdą, lyčių vaidmens funkcijas ir vertybių sistemą, sustiprėjimu;
- atsiradimu to, kas mokslinėje literatūroje vadinama „paribiu“, arba regioninių kultūrinių reiškinų, kuriuose visuomenės sąmonėje vyrauja dichotomija „mes“ ir „jie“, o „etninė mitologija“ yra būsimos raidos lemiamą dvasinę paskatą ir siekimo kurti naujas ribas pagrindas.

Dediferenciacijos tendencijos formos ir pasireiškimo sritys realizuojamos šiais būdais:

- siekimu atsiriboti nuo praeities ir „naujai įprasminti Europą“;
- atsiradimu supervalstybinių naujadarų, kurie ekonominiu, politiniu ir kultūriniu lygmeniu ignoruoja „senąsias“ ribas;
- integraliu požiūriu į mokslo disciplinas ir komparatyvistikos, kaip universalus metodo, moksluose apie kultūrą, išplėtojimu;
- identitetų suartėjimu ir jų laisvo pasirinkimo galimybėmis ignoruojant ankstesnes ribas ir kriterijus;

- pasaulėžiūros ribų neryškumu;
- religinių, konfesinių, denominacinių ribų įveikimu;
- tarptautinių, religinių organizacijų, ignoruojančių valstybines ir nacionalines sienas, atsiradimu;
- ekumenizmo tendencijomis.

Į religinę įvairovę atvedusieji procesai yra ir vidi-
nio religinio, ir socialinio geopolitinio pobūdžio. Galima išskirti penkis religinės įvairovės šaltinius. Pirmasis šaltinis yra istorinis religinis disidentiškas, t. y. nedidelių grupių, nepatenkintų bažnytinio gyvenimo rutina arba Bažnyčios nesugebėjimu pateikti adekvatų dvasinį atsakymą į šiuolaikinius pasaulio iššūkius, atskilimas nuo tradicinės Bažnyčios. Istoriskai tai atvedavo prie sektantizmo atsiradimo. Antrasis šaltinis yra etninių mažumų imigracija. Jos jau yra ne tik vietinių, epizodinių poryčių, konfliktų, karų ir katastrofų rezultatas, bet ir masinių migracijų dėl ištiso, nors ir ne visada dėl ypatingų priežasčių, komplekso padarinys. Tai taip pat ir išsivysčiusių demokratinių šalių sąmoningos migracijos politikos, laipsniško fundamentinių žmogaus teisių įgyvendinimo rezultatas. Trečiasis šaltinis – tai ne tik įvairių vertybių, pasireiškiančių religija ir skirtingomis kultūros modifikacijomis, sistema, bet ir pasaulėžiūros ribų neryškimas (išnykimas), ribų tarp *sakrum* ir *profanum* griuvimas, vedantis prie to, kad religingumas tampa vis mažiau religingas, o sekuliarumas vis mažiau sekuliarus. Ketvirtasis šaltinis yra tai, kad išplėtos demokratijos ir asmeninių, pirmiausia mažumų, laisvės teisių aktyvaus gynimo sąlygomis religinis pliuralizmas iš karto atveria galimybes laisvam tikėjimui, tolerantiškam požiūriui praktiškai į kiekvieną tradicinį tikėjimą arba etninių mažumų religinį naujumą. Penktasis šaltinis – atsiradimas naujų religinių sąjūdžių, siūlančių aiškesnį, greitesnį ir suprantamesnį išsigelbėjimo būdą, kilusį kaip savotiškas atsakas į socialinį mobilumą, tradicinių bendruomenės ir šeimos institucijų susilpnėjimą, sekuliarizaciją, tradicinių Bažnyčių vaidmens ir jų populiarumo sumažėjimą.

2. TEISINIS RELIGINIO PLIURALIZMO DISKURSAI

Religinis pliuralizmas pasireiškia esant tam tikriems religijos ir valstybės tarpusavio santykiams. Šie santykiai yra istoriskai susiklostančių ir kintančių valstybės institucijų bei religinių organizacijų ryšių visuma, viena iš svarbiausių valstybės vidaus ir užsienio politikos dalių. Religijos ir valstybės tarpusavio santykių pagrindas yra įstatymais pagrįsta samprata, apibrėžianti religijos ir Bažnyčios vietą visuomenėje, jos subjektų funkcijas ir veikimo sritis.

Kalbėdami apie valstybės ir Bažnyčios tarpusavio santykius turime nepamiršti, kad šiuos santykius suvokiame kaip esančius už religijos ribų, t. y. kaip institucinius nereliginius religinių subjektų santykius, kurie susiklosto šių subjektų ekonominės, teisinės ir politinės valstybinės veiklos metu. Bažnyčios atskyrimas nuo valstybės – tai valstybės ir Bažnyčios tarpusavio santykių principas: valstybė atsisako kištis į Bažnyčios reli-

ginę veiklą ir nebeverčia tikinčiųjų išpažinti vieną arba kitą religiją; Bažnyčia savo ruožtu atsisako vykdyti visas valstybines funkcijas. Bažnyčios atskyrimo nuo valstybės principas pradėjo tvirtintis nuo XVIII amžiaus pabaigos (pirmiausia JAV ir Prancūzijoje).

Šiuo metu pasaulyje yra keli pagrindiniai valstybės ir Bažnyčios tarpusavio santykių modeliai (arba formos). *Teokratija*: jai būdinga valstybinės ir religinės valdžios susiliejimas, bažnytinė valdžia yra kartu ir pasaulietinė, visas valstybinio aparato funkcijas vykdo bažnytinė hierarchija (pvz., Iranas). *Valstybinė bažnyčia*: valstybiniu mastu oficialiai įteisinta viena arba dvi religijos (pvz., Didžioji Britanija, Suomija, Švedija). Valstybinė bažnyčia yra valstybės aparato dalis; ji vykdo kai kurias pasaulietines funkcijas ir turi tam tikrą privilegijų. *Bažnyčia atskirta nuo valstybės*: visos religinės konfesijos atskirtos nuo valstybės ir yra lygios įstatymui (pvz., JAV, Prancūzija). Nė viena valstybėje veikianti Bažnyčia nėra privilegijuota. Galioja principas: Bažnyčia nesikiša į valstybės reikalus, o valstybė – į Bažnyčios. Pastarasis valstybės ir Bažnyčios tarpusavio santykių modelis (arba forma) turi dar ir tam tikrą atmainą – kai *Bažnyčia yra iš dalies atskirta nuo valstybės*. Tuo atveju oficialiai visos religinės konfesijos įstatymui laikomos lygiomis, tačiau tuo pat metu valstybės įstatymai įteisina tam tikros religijos vyravimą. Šis valstybės ir Bažnyčios tarpusavio santykių modelis (arba forma) yra dvejojo pobūdžio: jis gali būti apibūdinamas ne tik tuo, kad *Bažnyčia atskirta nuo valstybės*, bet ir tuo, kad ji „pripažįstama“. Toks įvairiarūšio pripažinimo modelis (arba forma) reiškia, kad skirtingos religijos valstybės pripažįstamos ir registruojamos atsižvelgiant į skirtingų sutarčių arba nutarimų formų galimybę, kitaip tariant, taikomas įvairiapakopis pripažinimas (pvz., Italija, Belgija, Austrija, Ispanija, Vokietija, Lenkija, Lietuva).

Kai kurie mokslininkai išskiria dar vieną valstybės ir Bažnyčios tarpusavio santykių modelį (arba formą). Tai – *kvazipasaulietinė valstybė*; tokioje valstybėje Bažnyčia neturi juridinio asmens teisės, faktiškai ji yra uždrausta. Valstybė nusavina jos turta, vykdo visų egzistuojančių religinių bendrijų bet kokios veiklos visapusišką kontrolę (pvz., jau nebeegzistuojanti Sovietų Sąjunga ir kai kurios valstybės, buvusios jos įtakos zonoje).

Koks valstybės ir Bažnyčios tarpusavio santykių modelis (arba forma) atsiradęs ir įsivyravęs tam tikroje valstybėje, priklauso nuo daugybės priežasčių: politinių ir religinių institucijų diferenciacijos laipsnio, vienokios arba kitokios religijos išpažinėjų gausumo, valstybės tautinės (nacionalinės) sudėties, religinių sistemų organizuotumo laipsnio ir pirmiausia nuo valstybės valdymo tikslų ir uždavinių. Dėl to ir atsiranda minėtoji valstybės ir Bažnyčios tarpusavio santykių modelių (arba formų) įvairovė. Pavyzdys galėtų būti Vokietija, Austrija arba Italija. Tai – tipiškos pasaulietinės Europos valstybės, kuriose Bažnyčia yra atskirta nuo valstybės, bet visose jose, sprendžiant svarbius valstybės klausimus, valstybė linkusi aktyviai bendradarbiauti su Bažnyčia, remtis jos doroviniu autoritetu. Būtent toks valstybės ir Bažnyčios

tarpusavio santykių modelis (arba forma) vis dažniau plinta ir išsivyrėja daugelyje Vidurio ir Rytų Europos valstybių, įskaitant ir Lietuvą.

Pradžioje, t. y. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Katalikų bažnyčia buvo svarbi jėga, simbolizavusi tautos vienybę. Tuo pat metu Lietuva, kaip ir kitos palyginti heterogeninės Rytų Europos valstybės, turėjo kurti naują, liberalų įvaizdį atitinkantį „religinės įvairovės valdymo“ mechanizmą. Daugelis Rytų Europos valstybių šią problemą išsprendė panašiu būdu. Lietuvos valstybės ir religijos tarpusavio santykius reguliuojantys įstatymai evoliucionavo nuo XX amžiaus paskutiniojo dešimtmečio pirmoje pusėje skelbtos visiškos religijų lygybės, kaip optimalaus „religinės įvairovės valdymo“ būdo, į šio dešimtmečio antroje pusėje atsiradusius įstatymus, kurie religijas skirsto į „tradicines“ ir „netradicines“. Tai atsitiko dėl to, kad žmonių pasaulėžiūroje įvyko itin greita laikmečio iššūkių kaita: Lietuvoje nuo religijos diskriminacijos ir ateizmo diktato pereita prie naujų religinių sąjūdžių atsiradimo ir paplitimo. Ir nors minėtieji sąjūdžiai, remiantis statistikos duomenimis, nebuvo itin paplitę ir gausūs, jų visuomeninis rezonansas buvo labai akivaizdus, todėl su šių sąjūdžių atsiradimu ir paplitimu religijos padėtis Lietuvoje formaliai pradėjo artėti prie religinio pliuralizmo, kurio apibrėžimą ir bruožus jau išvardijome. Valstybėje, kurioje Katalikų bažnyčia ir tradicinis tikėjimas buvo tautinio (nacionalinio) ir kultūrinio identiteto formavimosi šaltinis bei dorovinis valstybingumo pagrindas, susiformavo nauja padėtis, grindusi kelią palankioms sąlygoms, ardančioms tradicinius šeiminius tikėjimo perdavimo iš kartos į kartą būdus. Dideliu mastu tai nulėmė Lietuvos įstatymų leidybos ypatumus valstybės ir Bažnyčios tarpusavio santykių srityje. Buvęs politinis kalnys ir „Katalikų bažnyčios kronikos“ platintojas Petras Plumpa nurodo: „Diferencijuotą religijų ir kultūrų traktavimą valstybėje lemia ne skirtingas žmonių, bet pačių religijų ir kultūrų, kaip nacionalinio paveldo, vertinimas... Pavadinimas „tradicinė religija“ reiškia istorinio, dvasinio, socialinio ir kultūrinio paveldėtojo titulą“ [2, p. 29]. Pagal Konstitucijos nuostatas valstybė gali pripažinti ir kitas bažnyčias bei religines organizacijas, „jeigu jos turi atramą visuomenėje ir jų apeigos bei mokymas neprieštarauja įstatymui ir dorai“.

Pažymėtina, kad panašios problemos šiuo metu aktualios ir Lietuvos kaimynei Lenkijai; jos aiškinamos ir sprendžiamos šios šalies mokslininkų, teologų ir žiniasklaidos pranešimuose apie religinį pliuralizmą. Ne kartą nuskamba tokie būkštavimai: „žmogaus konfrontacija su religiniu pliuralizmu“, „religija tampa tik vienu iš visuomeninio gyvenimo elementų ir ji pasirenkama pagal principą „a la carte““ [3].

Europos valstybės iš esmės brangina Bažnyčios atskyrimo nuo valstybės principą; jis suvokiamas gana apibrėžtai: religinės bendruomenės neturi kištis į pasaulietinės valdžios darbą. Šių bendruomenių nariai gali paremti valstybių siūlomas politines programas, vienokiu arba kitokiu būdu įsitraukti į parlamentinę, vyriausybines, politinių partijų veiklą. Pats valdžios realizavimas nėra tiesioginis Bažnyčios reikalas. Tai suprantama net-

gi ir tose valstybėse, kuriose religija yra valstybinė. Pavyzdžiui, Liuteronų bažnyčios vadovybė dabar pati neįsisiima registruoti civilinės būklės aktų ir atsisako skirstyti biudžeto lėšas. Kaip teisingai teigia interneto svetainės „Religija“ direktorius Gediminas Pulokas, „Greičiausiai svarbiausias dalykas yra ne tai, koks teisinis modelis taikomas, – skirtingose šalyse gali būti diegiami skirtingi modeliai... Pats teisinis modelis, kuriuo galų gale religijos laisvės klausimu valstybė nutaria vadovautis, yra mažiau svarbus, nei bendra filosofinė laikysena jo atžvilgiu, t. y. svarbus ne tiek pats modelis, kiek tai, iš kokių pozicijų jis yra interpretuojamas. Svarbiausias dalykas, kad piliečiai būtų jautrūs ir dėmesingi laisvės klausimams, o visuomenėje būtų nuolat siekiama stiprinti religijos laisvės principą“ [4].

Religinio pliuralizmo ribos išryškėja dviem lygmenimis: yra vidinis skirtingų religijų ir jų religinių modifikacijų pliuralizmas, taip pat yra ir išorinis pliuralizmas, kuriame greta yra pasaulietinė ir religinė pasaulėžiūros.

Reikia pabrėžti, kad tolerantiškumo ir nepakantumų laipsnis, abipusė simpatija arba antipatija šiuolaikiniame pliuralistiniame pasaulyje nepriklauso nuo jų subjektų konfesinio artumo arba tolumo. Toje pačioje konfesijoje ne visada be konfliktų vyksta „naujų“ religinių mažumų prisitaikymas prie tų pačių „senų“ (istoriškai pasenusių) religinių mažumų, kurios dėl ilgo savo buvimo diasporoje įgavo bruožus, ryškiai besiskiriančius nuo „naujų“. Pavyzdys gali būti mignadimų ir chasidų konfliktas Lietuvoje; tam tikrų tarpusavio prisitaikymo sunkumų kyla tarp totorių musulmonų Lietuvoje ir nedidelės grupės musulmonų, emigravusių iš Artimųjų Rytų šalių.

3. EUROPOS SĄJUNGA IR NAUJI RELIGINIO PLIURALIZMO IŠŠŪKIAI

„Vidinis“ pliuralizmas, t. y. liberalios humanistinės ir religinės pasaulėžiūrų egzistavimas europinės integracijos procesuose, yra diskusijos objektas, jį aptaria krikščioniškųjų religijų teologai. Jų požiūriu, Europos Sąjungos Konstitucijos projekto preambulės istorija rodo, kad liberalios humanistinės ir religinės pasaulėžiūros sambūvis laipsniškai keičiamas pirmosios pasaulėžiūros vyravimo europinės integracijos procesuose tendencija. Tokia padėtis krikščioniškųjų religijų atstovams kelia nerimą: ar dėl siekimo įteisinti bendraeuropinę idėją nesusilpnės nacionaliniai religiniai įvairių Europos tautų savitumai? Ar taip liberaliai humanitarinei pasaulėžiūrai nebus įtvirtinta išskirtinė motyvacijos teisė visuomeninių santykių srityje? Ar minėtoji teisė nedarys įtakos ne tik tikinčiojo visuomeninio gyvenimo motyvacijų sistemai, bet ir jo religinio gyvenimo normoms? Keldami šiuos klausimus ir siekdami rasti į juos atsakymus, Katalikų ir Stačiatikių bažnyčių vadovai yra vieningi.

Žodžiai, kad „Europos Sąjunga įkvėpimo semiasi kultūriniame, religiniame ir humanistiniame Europos pavelde, ... kuriam iki šiol visuomenės gyvenime atitenka svarbus vaidmuo“ ir „tos vertybės, būdamos bendros visoms dalyvaujančioms šalims, formuoja pliuralistinę,

tolerancinę, teisingą, solidarią ir nediskriminuojamą visuomenę“, kurie įrašyti Europos Sąjungos Konstitucijoje, byloja apie siekį derinti skirtingus identitetus.

Antroji, iš liberalaus religinio pliuralizmo vertinimo išplaukianti, problema susijusi su religijų išpažinimo teisės taikymo europinės integracijos erdvėje praktika, kurią religiniai veikėjai laiko pernelyg išplėtojančia. Kalbama apie jau minėtas „netradicines“ religijos formas, kitaip tariant, apie tai, „ar įmanoma sulaukyti religinį pliuralizmą“. Šiame kontekste kartais kritikuojama „religijos ir tikėjimo laisvo pasirinkimo teisė“ suardo tradicinius tikėjimo perdavimo ir religinės priklausomybės būdus.

Apskritai dediferenciacijos procesas reiškia atsiskaitymą nustatytų vertybių, teisingumo ir sienų neliečiamumo ir veda prie laisvo pasirinkimo visose žmogaus gyvenimo srityse, įskaitant ir religiją. Religinis pliuralizmas visus šio proceso dalyvius per kitoniškumo prizmę paverčia Kitais. Tai šiuo metu jau nėra intelektualaus elito ar kategoriškiausių liberalizmo apraiškų lemtis. Svarbiausi tarptautinių organizacijų dokumentai sudaromi būtent šiuo pagrindu. Tam tikra prasme Europos Sąjungos nuostata, kurią atspindi pagrindiniai dokumentai, religijos atžvilgiu yra postmodernistinė. Jai būdingi šie bruožai: religinių procesų *pliuralizmas*, *ambivalentiškumas*, *reliatyvizmas* ir *marginalizmas* integraciniame lauke. Praktiškai vienintele sritimi, kurioje religija ir tikintysis yra svarbiausi, yra fundamentinės žmogaus teisės, bet ir šioje srityje prie svarbiausių asmenybės teisių priklauso „religijos ar tikėjimo pasirinkimo laisvė“: maksimaliai atspindima sąžinės laisvė ir galimybė įveikti ribas, įskaitant vidines ir religines ribas. Tai, kad sąžinės laisvės skyriuje pirmoje pozicijoje nurodyta religijos ir tikėjimo pasirinkimo galimybės problema, iš esmės nėra kažkas nauja. Tai tendencijos, atspindėtos svarbiausiuose Jungtinių Tautų dokumentuose ir naujųjų Rytų Europos valstybių konstitucijose, pratęsimas. Be to, tai ir religinio pliuralizmo, būdingo senajai Europos demokratijai, tendencijos atspindys. Būtent sprendžiant šį klausimą vietinės tendencijos ir prioritetai naujesiems Europos Sąjungos nariams iš Rytų Europos valstybių nėra tinkamai įvertinti. Po ilgalaikio jų pilietinės teisės į religijos išpažinimo laisvę suvaržymo ši teisė laisvai pasirinkti savo tikėjimą, nebūti suvaržytam pagal religinį požymį yra svarbiausia, tačiau Rytų Europos mentalitetui teisė keisti savo tikėjimą vertinama kaip palanki sąlyga kitų religinių organizacijų „ekspansijai“; šiam regionui jos yra dažniausiai „netradicinės“ ir atspindi globalias tendencijas, o vietines ir tradicines menkina.

Anot vieno iš žymiausių šiuolaikinių postmodernistų, gimusio Lenkijoje, sociologo ir filosofo Z. Bauman (Zygmunt Bauman), postmodernaus laikmečio žmonės – *tai tie, kurie nuolat turi rinktis identitetą* [5, p. 68]. Ši problema taip pat paliečia ir postmodernų tikintįjį, kuris priverstas savo religinį identišumą formuoti savarankiškai. Postmodernizme religinis tikėjimas jau nebėra tradicijos, šeimos perduoto autoriteto ar vietinės aplinkos rezultatas. Šis pasikeitimas tapo laipsniško monokonfesinės valstybės, kuri nustatydavo religijos

vietą etninės valstybės hierarchinėje struktūroje, išnykimo rezultatas ir sutapo su juo.

Kitas religinio pliuralizmo padarinys yra tai, kad tikintieji šiomis sąlygomis turi daugiau pasirinkimo variantų. Skirtingų tradicijų elementai, jų terminologija yra sutaikyti; tai matyti daugiareliginėse bendruomenėse; kai kada jos yra praktiškai vienalytės. Religiniai retorikos elementai prasiskverbia į kitas sritis: politiką, ekonomiką, mokslą ir estetiką. Šis dispersijos procesas neišryškina religinės srities. Veikiant šiems procesams, šiuolaikiniai religijotyros specialistai peržiūri religinių fenomenų terminologiją, funkcijas, struktūrą [6].

Religinis veiksnys tampa vienu reikšmingiausių ir pastebimų tarptautinių santykių ir politikos srityje. Tyrinėtojai pažymi, kad „pasaulis staiga atsidūrė religijos reikšmingumo globalaus pakilimo centre“, „išryškėjo liberalinio humanistinio ir religinio požiūrių į valstybės ir teisės sampratą sambūvio dilema“, „prieštaravimas tarp teisės, pagrįstos racionalizmu, sekuliaraus priežastinumo bei Vakarų pragmatizmo ir Rytų teisės, pagrįstos sakraliniais, dvasiniais pagrindais“ [7, p. 28]. Neatsižvelgiant į tai, kaip suvokiamas religijos veiksnys, tradiciškai, modernistiškai ar postmodernistiškai, neabejotinas yra tik tas faktas, kad religijų įvairovė neišnyksta ir ten, kur dėl globalizacijos procesų vyksta kultūrinė integracija ir unifikacija, religija tik tam tikru mastu tampa to proceso dalimi. Išsaugodama savo vietinį (konfesinį, denominacinį) matą, ji vykdo tam tikrą funkciją. Tyrinėtojų nuomonės išsiskiria tik klausimu, kokia gi yra ta funkcija.

Globalizacijos procesų sąlygomis religijos veiksniai galima priskirti tris pagrindines funkcijas:

- „kliūtį arba alternatyvą“ („paskutinįjį prieglobstį“ identitetui);
- „nišą“ (religija išlieka neutralia sritimi, globalizacija paliečia tik jos išorines raiškos formas);
- „kamufliuotą“, leidžiantį atitraukti ir panaudoti religijos veiksnį šiuolaikinių prieštaravimų sąlygomis.

Pastaroji funkcija yra labiausiai diskutuotina ir prieštarai vertinama. Galima išskirti du pagrindinius religijos veiksnio „kamufliuotą“ funkcijos vertinimo požiūrius. Pirmasis teigia, kad religijos veiksnys yra labai reikšmingas tarptautiniuose santykiuose, kad jis ne kamufliuoja, o tik išryškina savo veiklos aktyvinimą. Šis požiūris išplaukia iš prielaidos, kad „tarptautiniai konfliktai vyksta tarp dviejų civilizacijų, priklausomumą kurioms nulemia religijos veiksnys. Civilizacijoms būdinga stengtis išlaikyti religijos vienalytiškumą“ [8].

Kitiems šio požiūrio šalininkams būdinga vadovautis politologiniu saikingumu, įvedant ir vėliau vartojant religinę terminologiją tarptautinių santykių srityje. Jie pabrėžia atskirus religinius aspektus. Kaip nurodo politologas J. Foksas (Jonathan Fox), „vietiniai religiniai ir etnoreliginiai konfliktai dažniausiai perauga į tarptautinius, kai į juos įtraukiama etnoreliginės mažumos diaspora“, „fundamentalistiniai judėjimai nebėra atskirų religijų ir regionų prerogatyva“, „nestabilumas atsiranda ir ten, kur pažeidžiamos asmens pilietinės teisės: tikinčiojo, moters, seksualinių mažumų, diskriminacijos argu-

mentai dažniausiai randami religinėje įstatymų leidyboje“ [9, p. 53–75].

Šio požiūrio šalininkus išskiria požiūris į religijos veiksnį kaip į kažką, kas yra svarbu, bet „nefunkcionuoja“ be kitų (geopolitinių ir ekonominių) priežasčių ir sąlygų.

Antrojo požiūrio atstovai praktiškai paraidžiuoti religiniame ir etniniame veiksmuose išvelgia „kamufliuotą“, sąmoningai iškreipiantį tarptautinių konfliktų ir vietinių karų tikrąsias priežastis. Kiekvienas iš tų, kurie kokiu nors prasme yra šio požiūrio šalininkai (šis matas dažnai būna labai skirtingas), bando sugretinti religinio pluralizmo ir tokių sąvokų kaip „fundamentalizmas“, „rasizmas“, „terorizmas“ ir „etniniai konfliktai“ tarpusavio priklausomybės laipsnį. Ypač reikšminga ir išskirtinė asmenybė yra slovėnų mokslininkas S. Žižekas (Slavoj Žižek), kuris mano, kad „įdomios yra ne pačios kultūrinės, religinės tradicijos, o politinių jėgų kova, kuri yra jų pagrindas“. Straipsnyje „Vakarų pacifizmas“ jis pažymi, kad Vakarai sąvoką „balkanizmas“ supranta kaip tam tikrą mistinį identitetą, kupiną etninių ir religinių skirtumų, „tuo tarpu jis nesigręžia į praeities ištakas, o yra neišvengiamas modernizacijos produktas“ [10].

„Nišos“ funkcija labai susijusi su religijos vaidmens ir vietos Europos integracijos procese vertinimu. Kartu su etniškumu ji analizuojama kaip konstrukcija, leidžianti patenkinti vietinės pasaulėjautos dvasinių vertybių, už kurių yra praėjusių amžių istorija ir tradicijos ir kurioms minimalią įtaką daro naujos tendencijos, poreikį. Ji atlieka vaidmenį tokios neutralios srities, kurią ir globalizacija, ir europinė integracija paliečia tik per išorines jos raiškos formas. Reikia pabrėžti, kad religijos veiksmo reikšmė ypač sustiprėjo XXI amžiuje ir reikalauja jį įprasminti. Tai ypač svarbu ne tiek kulturologijos ir religijotyros (pastarieji, beje, jau gana gilūs ir rezultatyvūs) kiek teisės ir politologijos požiūriais.

IŠVADOS

1. Istoriskai susidariusias klasikines religinio pluralizmo sampratas, kurios jau tapo stereotipinės, keičia naujos ir globalizacijos sąlygomis joms priskiriami nauji būdingi bruožai.

2. Šiuolaikiniame vientisame pasaulyje lygiagrečiai egzistuoja dvi tendencijos: diferenciacija, arba ribų išskėlimas ir paklusimas joms, ir dediferenciacija, arba ribų ignoravimas ir demarkacija.

3. Lietuvos valstybės ir religijos tarpusavio santykius reguliuojantys įstatymai evoliucionavo nuo XX amžiaus paskutiniojo dešimtmečio pirmoje pusėje skelbtos visiškos religijų lygybės, kaip optimalaus „religinės įvairovės valdymo“ būdo, į šio dešimtmečio antroje pusėje atsiradusius įstatymus, kurie religijas skirsto į „tradicines“ ir „netradicines“.

4. Europos Sąjungos nuostata, kurią atspindi pagrindiniai dokumentai, religijos atžvilgiu yra postmodernistinė. Jai būdingi šie bruožai: religinių procesų *pluralizmas*, *ambivalentiškumas*, *reliatyvizmas* ir *marginalizmas* integraciniame lauke. Vienintelė sritis, ku-

rijoje religija ir tikintysis yra svarbiausi, yra fundamentinės žmogaus teisės.

5. „Nišos“ funkcija susijusi su religijos vaidmens ir vietos Europos integracijos procese vertinimu. Kartu su etniškumu ji analizuojama kaip konstrukcija, leidžianti patenkinti vietinės pasaulėjautos dvasinių vertybių, už kurių yra praėjusių amžių istorija ir tradicijos ir kurioms minimalią įtaką daro naujos radikalios tendencijos, poreikį.

LITERATŪRA

1. **Heelas P.** Introduction: on differentiation and dedifferentiation. Religion, Modernity and Postmodernity. Edited by Paul Heelas. – Oxford: Blackwell Publishers, 1999.
2. **Plumpa P.** Valstybės ir religijos santykis Lietuvoje: Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 straipsnio analizė. Religija ir teisė pilietinėje visuomenėje. – Vilnius: Justicija, 2001.
3. **Rola Z.** A la carte. <http://www.trybuna.com.pl>
4. **Polokas G.** Valstybė ir religijos vakarų šalyse bei tradicinių ir kitų religinių bendrijų perskyra Lietuvoje. www.religija.lt
5. **Bauman Z.** Postmodern Religion? Religion, Modernity and Postmodernity. Edited by Paul Heelas. – Oxford, Blackwell Publishers, 1999.
6. **Hervieu-Léger D.** Religion as Memory: Reference to Tradition and the Constitution of a Heritage of Belief in Modern Societies. Jan G. Platvoet and Arie L. Molendijk (editors.). The Pragmatics of Defining Religion: Concepts, Contexts and Contests Studies in the History of Religions. Numen Book Series, 84, Leiden, 1999.
7. **Zižek S.** On Belief. – New York: Routledge, 2002.
8. **Huntington S. P.** The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order. – New York: Simon and Shuster, 1996.
9. **Fox J.** Religion as an Overlooked Element of International Relations. International Studies Review. 2001. Vol. 3.
10. **Жижек С.** Западный пацифизм. 2001. <http://www.russ.ru/politics/west/20010313-zh.html>

RELIGIOUS PLURALISM: BETWEEN CULTUROLOGY AND LAW DISCOURSE

Basia Nikiforova *

Institute of Culture, Philosophy and Art

S u m m a r y

Religious pluralism is an important part of European politic, juridical and cultural life. Religious pluralism means the diversity of religious movements within a particular geographical area, and the theory that there are more than one or more than two kinds of ultimate reality and/or truth; and that therefore more than one religion can be said to have the truth, even if their essential doctrines are mutually exclusive. Religious pluralism analysed in the context of such tendencies as the multicultural and multi-religious communities as result of mass migration, the creation of the global network of the new-

* Culture, Philosophy and Arts Research Institute, Dr.

est technologies and communications, the ethnic and religious conflicts.

This article is devoted to the problem of religious freedom and Church - State relations in situation of religious pluralism and gave examples of its most famous model. The short case study is only an attempt to describe the development of Church-State legislation in Lithuania. In the article were noted two tendencies in the process of religious pluralism: differentiation and dedifferentiation. Forms and spheres of display of the first tendency are the following: disintegration of totalitarian empires and a reconstruction of the homogenous states; intensification of ethnic, national and confessional borders, amplification of religious fundamentalism as attempts to strengthen ethnically and religious traditional way of life. The second tendency include the wish «to rethink Europe», creation of the overstates formations ignoring "old" borders on the economic, political and cultural levels, rapprochement of identities and opportunities of their free choice on the basis of ig-

noring former borders and criteria, occurrence of the interethnic, transnational religious organizations ignoring the state and national borders and the tendencies of ecumenism.

In the article analyzed the reasons and features of "new" religious pluralism, its local perception in the countries of the European Union. The author described such features of "new" religious pluralism as his national - ethnic character, a new dominating model of mutual relations of national ethnic and religious minority with a society of the majority, the tolerant relation practically to each traditional belief or a religious innovation of ethnic minority. The author will examines such basic functions of religion as « an obstacle or alternative », "niche", "camouflage", which are attributed to religious pluralism in conditions of global processes.

Keywords: globalization, religious pluralism, ethnic identity, tolerance, law discourse.